

ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

«АБАЙДЫҢ АҚЫНДЫҚ МЕКТЕБІ»

халықаралық ғылыми-теориялық конференция

МАТЕРИАЛДАРЫ

10 желтоқсан 2013 жыл

Алматы 2014 жыл

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

**«АБАЙДЫҢ
АҚЫНДЫҚ МЕКТЕБІ»**

халықаралық ғылыми-теориялық конференция
материалдары

10 желтоқсан 2013 жыл

Алматы
«Қазак университеті»
2014

Жаппы редакциясын басқарған:

филология ғылымдарының докторы, профессор К. Әбделдұл

Жауапты редакторы:

филология ғылымдарының докторы, профессор **К. Мәдібаева**

Ұйымдастырушы:

«Ғылымға жол» жас зерттеушілер үйірмесі

Ж. ДӘДІБАЕВ,

филология ғылымдарының

докторы, профессор, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

«Абай» институтының директоры

АБАЙ ЖӘНЕ ҚҰРАН

Абайдың ақындық мектебі: халықаралық ғылым-теориялық конференция материалдары. 10 желтоқсан 2013 жыл.
— Алматы: Қазақ университеті, 2014. — 308 бет.
ISBN 978-601-04-0313-0

Жинаққа 10.12.2013 жылғы әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде өткен «Абайдың ақындық мектебі» атты халықаралық ғылым-теориялық конференция материалдары енгізілді.
Конференция материалдары ГФ 1957 «Абай-Шәкәрім шығармашылығын зерттеудің жаңа ғылыми бағыттарын негіздеу мәселелері» ғылыми жобасы қаржысы есебімен шығарылды.

Абайдың адам болмысы, адам өмірінің мәні туралы ойларының мазмұны бай, мағынасы терең. Абайдың Жаратушы мен жаратылыс жайлы, адам туралы, адамның Алғаға қатысы, Алғанын адамға қатысы, адамның өзін-өзі тануы туралы ойлары абайтану ғылымында біршама қарастырылды. Осы ретте белгілі бір арна қалыптастырғандарды, салдарды, салмақты, ғылыми тұрғыда тиынақты ойлар жүйесін негіздеген екі ғұламаны арнайы атап көрсетудің жері бар. Олардың бірінісісі — Мұхтар Әуезов, екіншісі — Мекемтас Мырзахметов. Абайдың дүниетанымы, діні жайында М. Әуезовтің: «Абайдың діні — ақылдың, адамгершіліктің діні» [1, 180], «Абайдың діні — рационалдык сыншыл ақылдың шартты діні» [2, 145], — деген тұжырымының негіздерін М. Мырзахметов терең пайымдады, жаңа ғылыми пікірлермен байытты. «Мұхтар Әуезов және абайтану проблемалары», «Әуезов және Абай», «Абай және Шығыс», «Абайтану» секілді монографиялық зерттеулерінде ғалым Абайдың шығармашылығындағы адамның өзін-өзі тануы, адам мен Алғаға арасы, адамның Алғаға, Алғаның адамға қатысы туралы М. Әуезов білген, бірақ айта алмаған жайлардың мәні мен мәнісін паррықтауға барды.

Абайдың әдеби мұрасында халықтың рухани әлемінің бай қазынасы көрініс тапқан. Оның кәдірлі мен қасиетін халықтың дәстүрлі мәдениеті, байырғы дүниетанымы өзегіндегі құндылықтар аясында ғана пайымдауға болады. Халықтың дәстүрлі мәдениетін, байырғы дүниетанымын түзген факторлар жерісі сөз өнерінің ілкідегі үгітлерінде де көрініс тапқан. Бұл ретте біздің дәуірімізге дейін жасаған Ахикар (б.з.д. VIII ғ.), Анахарсис (б.з.д. VI ғ.), Дүкман хақим (Дәуіт пайғамбардың замандасы), Конфуций (б.з.д. 551-479), Соқрат (шам. б.з.д. 470-399),

МАЗМҮНҮН

Дәлелбаев Ж. Абай және Құран	3
Әбдімәндіұлы Ө. XX ғасыр басындағы қазақ поэзиясындағы Абай дәстүрі	19
Қазыбек Г. У. Шекспирдің «Гамлет» шығармасы X. Ертегісегің аудармасында	27
Ысқақұлы Д. Физули қазақ тілінде	32
Бисенғали З.К. Шақарім және қазақ прозасы	47
Üli Schmitzlorli "Arrowsches to Foreign Language Instruction in the United States and Europe" Подходы к иностранному языку в Соединенных Штатах и Европе	52
Funda Güven Dergi İslami Özeleğün Üç ağıt görünlüsü: Klasik, kilitgel Ve yeni-özcellet	59
Джуанышбеков Н.О., Исмаилова Ф.Е. Типология творчества Пушкина и Абая	81
Темирболат А.Б. Категория хронология в лирике Абая	88
Шірайі Г. Тәуелсіздік кезеңіндегі абайтану мәселелерінің зерттеуі	104
Авимова Р.А., Иманалиева Ғ.К. Абай өлеңдері – ұрпақ қазынасы	111
Умбетасев М. Абай және әнші ақындар	118
Мектеп-тегі А. Абай әдістемесі	130
Дерібай С. «Баста таза жаратты, сен таза бол...»	143
Жүсіпова А. Шақарім шығармаларындағы елдік, ұлттық мәселелер	151
Мәдібаева К. Шақарімнің қазақ өлеңі туралы қайсыбір пікірлері	160
Кожаяұлов С.К. Қайым Мұхамбетханов және Абай мұрасының мәтінтану мәселелері	168
Кожаяұлов С.К. М. Әуезов – Абай мұрасының мирасқоры	180
Жандұзқова К.Т. Шақарім Құдайбердіұлы шығармашылығындағы көркемдік ізденістер	187
Мәлібай К., Картабаева А. Абайдың поэмалары	194
Мәлібай К., Картабаева А.Т. Абай поэзиясын зерттеудегі тың өріс	205
Түсіпхан Н. Ғаббасұлының қайнар көзі	214

306

Қошарбаева А. Қожа Ахмет Жәуізінің ауыз әдебиетіне тигілген жергізерттеуінің кейбір мәселелері	221
Алтынбекқызы Г. Қожа Ахмет Жәуізінің әдебиетінің қазақ қоғамындағы орны	227
Алтынбекқызы Г. Қожа Ахмет Жәуізі және фольклор: ауыз әдебиетіне тиісті зерттеулердің кейбір проблемалары	232
Оспанова Г. Абай және Әліпхан	238
Бостанова Ө. Абай мен Шақарім арасындағы рухани сабақтастық	242
Қыдырбай М. Заки Ахметов Абайдың аударма шығармалары туралы	245
Нұрбекова К. Абай аңызындағы әйел құқығы	252
Мінәйхан С. Қалқаман-Мамыр	254
Альжанова А. Шақарім Құдайбердіұлының рухани мұрасы	263
Қыдырбай М. Абай мен Шақарім шығармаларындағы үндестік	271
Молянова М. Шақарімнің тілдік поэтикасы	273
Тілеуберітенова Б. Шақарім поэзиясындағы проңтар	275
Жұмабаева З. Шақарім поэзиясының тілдік ерекшелігі	279
Женісқызы Ш. Шақарім Құдайбердіұлының «Насихат» өлеңі	282
Десханқызы Б. Шақарім Құдайбердіұлының «Үш ашық» өлеңі	286
Ебелтеқызы Ө. Шақарім және Алаш қозғалысы	289
Ахмет А. Шақарім Құдайбердіұлының «Мұсылмандалық шарты» өлеңі	292
Усёбаева М. Шақарім Құдайбердіұлының «Әділ-Мария» романы	294
Қару Н. Шақарімнің бұнақ құрдағы шөберлігі	296
Ығлазова Д. Шақарім Құдайбердіұлының дүни ұстанымы	298
Стамбеков К. Шақарімтану мәселелері	300
Ғазынова А. Шақарім Құдайбердіұлының аудармалары жайында	302
Кенжеткожаева А. Шақарім Құдайбердіұлының өлеңдеріндегі көркемдік ерекшеліктер	304

А.Б. ТЕМИРБОЛАТ,
доктор филологических наук, профессор,
заведующая кафедрой истории казахской литературы
и теории КазНУ имени аль-Фаруки

КАТЕГОРИЯ ХРОНОТОПА В ЛИРИКЕ АБАЯ

Творчество Абая Кунанбаева занимает особое место в истории казахской и мировой культуры. Его произведения по сей день вызывают огромный интерес читателей, исследователей, общественности. Литературное наследие Абая Кунанбаева регулярно обсуждается на международных и республиканских конференциях, симпозиумах и форумах.

Значительный вклад в изучение творчества великого мыслителя и поэта внесли такие известные ученые, писатели, критики, как С. Муканов, Г. Мусрепов, Х. Жумалиев, М. Салимжанов, К. Бейсембаев, Т. Тажибаев, Б. Кенжебаев, М. Каратаев, А. Нуржатов, Р. Сыдыкова, А. Жиренчин, Б. Габдуллин, З. Ахметов, Х. Суношпаилов, Т. Алмикулов, Г. Бельмух, Ш. Елеукенов, Ж. Дагдбаев, Б. Майтанов и другие. В своих работах они раскрывают новаторство, поэтическое мастерство Абая, так они раскрывают организацию художественного мира его произведений, особенности организации идеино-тематической денной. Большое внимание ими уделяется идеино-тематическому содержанию, проблематике поэзии и прозы А. Кунанбаева. В последние годы в литературоведении активно разрабатываются вопросы об адекватности перевода произведений Абая на русский, английский и другие языки и категориях пространств и времени в его художественных творениях.

Однако несмотря на столь пристальное внимание ученых к наследию А. Кунанбаева, некоторые проблемы по сей день остаются недостаточно изученными. Среди них – вопрос о категории хронотопа в поэзии Абая.

Между тем, исследование данной проблемы позволит лучше понять своеобразие художественного мира А. Кунанбаева, выявить особенности его мировоззрения и мировосприятия, концепции бытия. Ибо категория хронотопа играет огромную роль в

его творчестве. Многие поэтические произведения Абая прочитаны образцами с пространственным и временным содержанием. Данные категории нередко выносятся в заглавие стихотворений А. Кунанбаева. Яркий пример тому – произведение, объединенное в цикл «Тихой ночью при луне». В каждом из них описывается определенный временной период в жизни людей и природы. Автор отмечает особенности изображаемого момента, его место роль, но всеобщем круговороте бытия. Так, в стихотворении «Лето» (1886) характеризуется жизнь казахского аула в конкретное время года. Автор воссоздает картину природы. Он подробно описывает луга, реки, степь, кочевье.

Хронотоп данного произведения отличается конкретностью, стихотворении четко указываются временные и пространственные границы изображаемого мира. Описываемые автором события развиваются в течение одного летнего дня. Местом действия становится степь и раскинувшийся в ней казахский аул.

Время-пространство стихотворения охватывает несколько планов. Во-первых, хронотоп природы. Автор описывает изменения, происходящие в ней. Он отмечает, что летом «буйно цветут цветы на лугах», трава в степи становится высокой, деревья, покрытые листьями, бросают тени на землю. Во-вторых, время-пространство казахского аула. По словам автора, женщины в это время ставят юрты на летних кочевьях, бан обрезают свои отпрысы, юности отправляются на охоту. В-третьих, хронотоп старика – жителя аула. Автор описывает пространство его души. Связь времени мировосприятия старика дается своеобразная оценка происходящему.

Перелетение трех пространственно-временных планов происходит с одной стороны, понять авторскую идею единства бытия, с другой – увидеть мир во всей его многогранности и неповторимости.

В стихотворении четко прослеживаются социальный, культурно-исторический, психологический, биологический хронотопы. На уровне первого раскрываются особенности бытия различных слоев общества – баев, табушников, батраков. Культурно-исторический хронотоп отражает особенности бытия казахского народа в

изображаемое автором время года. Его отличительными особенностями прежде всего выступают летние кочевья, шумно радли двывающиеся «на широких речных берегах».

На уровне социального и культурно-исторического хронологического стихотворения раскрывается время-пространство повседневно бытия людей. В произведении достаточно подробно описывается жизненный мир человека, общества. Автор характеризует мнотия различных представителей аула, пришедшие им летом. Там, выезде обьежают свои отары, потом, собравшись в юрте, пьют чай, ведут беседы. Юноши ездят на охоту. Табунышки целыми стадами, носят по степи, охраняя и топя скот. Женщины ставят юрты, разбивают кумыс, кипятят чай в самоваре.

Психологический хронологический показатель внутреннего мира и бражаемых в произведении лиц. Его отличительными особенностями в стихотворении являются радость, оживленность, подлинность пространства души людей, динамичность течения времени.

На уровне психологического хронолога наблюдается процесс построения. Оно связано с образом старика. Его мысли, чувства не совпадают с настроением окружающих его людей, подлинным днем чему служат следующие строки:

«Что было – прошло и уже не вернется
К бедняге, дряхлому старику.
Он следил все на своем веку
И, праздно стоя на берегу,
В уюту коношам громко смеется» /1, с. 26/.

Противопоставление обусловливается тем, что индивидуальный хронолог старика, в отличие от хронологов окружающих его людей, выбирает в себя весь его жизненный опыт. Его время, как отмечает автор, по сути уже истекает. Старик находится на стадии своей жизни. Текущее лето для него – одно из многих и, впрочем, последнее, которое имело место в его частном бытии. (Тарно, как бы выпадает из всеобщего круговорота жизни. Его хронологический характеризуется замкнутостью, ограниченностью. Отсюда он

устные у старика радости, доставляемой теплыми, солнечными днями. Он, по словам автора, мечтает лишь об одном, что «бай может и уютит кумысом и барашком» /1, с. 25/.

Биологический хронологический стихотворения отражает единство человека и природы. На его уровне раскрываются изменения, происходящие в жизни людей и окружающего их мира.

Значительное место в произведении отводится категории темпорального ритма. В стихотворении описывается распорядок жизни аула в летнее время года. Автор показывает сопряженность биологических, календарных, циркадных, социальных и психологических ритмов. Это наиболее четко проявляется на уровне изменений, происходящих в природе с наступлением лета, и их реализацией на бытие и сознание людей. Как указывает автор, «Увеличивается количество действий, совершаемых людьми. День становится более насыщенным благодаря его продолжительности и благоприятным условиям природы. Лето порождает в душе жителей радость, подъем, бодрость. Оно вызывает массу положительных эмоций. Вследствие чего у коношей возникает желание отправиться на охоту, появляется вдохновение у женщин, долго стоявших юрты, чувство веселья охватывает молодежь».

Срелительность течения времени нивелирует границы между различными временными планами, в частности, утром, днем, вечером. Складывается впечатление, что все описываемые в произведении события разворачиваются в мгновение.

Однако на уровне социальных ритмов наблюдается противопоставление. Примером тому служат следующие эпизоды:

«Бай, объехав свои отары,
Довольный скотом и самим собой,
На статном коне *трусит* домой
К закипающему самовару».

<...>

«И в ожидании горячего чая,
На кошмах *важно усевшись*, бай
Ведет беседу между собой».

Своеобразным апогеем любви становится свадьба земли и солнца. Она демонстрирует, с одной стороны, всеобщее состояние счастья, радости, желания творить добро, с другой — volontà счастья девушек о замужестве. Более того, слияние небесного и земного миров символизирует силу любви, ее способность ратуше понять особенности национального менталитета. Ибо данная рушадат любые пространственно-временные границы.

Следует отметить, что неотъемлемыми составляющими культурно-исторического хронотопа всех стихотворений о временах года являются образы коней, юрты, степи, дороги. Они отражают реалии кочевого быта казахского народа, позволяют сразу определить, в каком пространстве разворачиваются описываемые в произведениях события. Более того, данные образы позволяют лучше понять особенности национального менталитета. Ибо данные образы занимают особое место в мироощущении казахов.

Таким образом, отличительными особенностями хронотопа стихотворений Абая Кунанбаева являются многомерность, сложность. В его произведениях часто присутствует оппозиция «внутри — низ». Отрочную роль играют образы юрты, реки, леса, луны, степи, коня. В стихотворениях Абая изображаются различные типы хронотопов и темпоральных ритмов.

ЦИТИРОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Абай. Стихи. Поэмы. Проза. / Перевод с казахского. — Алматы: Мектеп, 2002. — 192 с.

Гүлзия ШИРДИ,

М. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының «Әуезов үйі» ғылыми-мәдени орталығының бас ғылыми қызметкері, әдебиеттанушы

ТӘУЕЛСІЗДІК КЕЗЕҢІНДЕГІ АБАЙТАНУ МӘСЕЛЕЛЕРІНІҢ ЗЕРТТЕЛУІ

Қазақ әдебиеттануы ғылымдыда абайтанудың қалыптасуында дамуындағы М. Әуезов дәстүрі мен мектебі, т.б. өте күрделі және көлемді болғандықтан оларды тұтас қамту мүмкін емес.

Мырзахметұлы екі бірдей тарихи және шығармашылық арнадағы туындыларын көркемдік, ғылыми тұтастық тұрғысынан қарай отырып, әр түрде зерттеп жүрген бірден-бір ғалым. Қазақ әдебиетіндегі бар да абайтану мен мұхтартану салаларының негізін қалаушы ғалымның рухани зерттеуіне сай жанама және тілшілік деңгейде қарастырылуы заңды құбылыс. Бүгінгі біздің мақаламыз абайтанудың тәуелсіздік кезеңіндегі зерттеу жөніндегі мәселелерін көрсеткісі үшін, абайтанушы және мұхтартанушы ғалымның Мырзахметұлының «Абайтану» (Астана: Деловой мир, 2010. — 554 б.) атты екі кітаптан тұратын іргелі еңбегінің кітабындағы «Абайтану проблемалары» мен «Абай және мұхтар» атты зерттеулерге тоқталмақпыз. Мұнда ұлт ойшылы, ғалым Абай Құнанбаевтың әдеби мұрасының шығысқа қатыстылығы рет ғылыми жүйеге түсіріліп, толық адам ілімі жанама тұрғысынан талданған. Зерттеу 1965 пен 2010 жылдар аралығында жазылған ғылыми еңбектерден тұрады.

5-тараудан тұратын «Абайтану проблемалары» атты еңбегінің «Кіріспесінде» автор: «Бұл еңбек Мұхтар Әуезовтің жарияланған еңбегінің бастапқы бетін көрген шығармаларына, әсіресе, әлі де қолжазба күйінде жарық көрмеген сын, мақала, зерттеулері мен арнаулы түрде жазылған тезистеріне, шапша пікірлері мен нашія түріндегі арқын деректерінің негізіне сүйеніп жазылды. Еңбекте, негізінен, арқын деректер көзі басым жатқандықтан, сілтемелер көбіне арқын орай берілгенін жақтары да бар. Осы ерекшелікке қарай Мұхтар Әуезовтің абайтану саласындағы зерттеу еңбектерінің арқын қазынасында жарияланбай жатқан аумағы мол деректер көзін жинастырдык...», — дейді (97 б.).

«Абай өмірбаяны-абайтанудың іргелі саласы» атты 1-ші тарауда Абайдың тұңғыш биографиясы — Қажытай Ысқақұлының, 1924-1925 жылдар аралығында Семейдегі оқу орнындағы Абай мұрасынан дәріс оқып, «Тан» журналында ақын шығармаларын жариялап, оның өмірбаяны жайлы деректер жинаған М. Әуезовтің абайтануға қосқан үлестері нақты ғылыми деректер арқылы дәлелденіп отырады. Әсіресе, М. Әуезовтің өмірлік тақырыбына айналған абайтанудың тұжырының соңына дейін екі салада көркем және ғылыми тұрғыдан табанды еңбек еткені, зерттеу тәжірибелері,